

Recensioner

Yvonne Hirdman (2010) *Den röda grevinnan: En europeisk historia*. Ordfront.

Att forska om faktiska människors verkliga liv inbegriper många olika forskningsfält. Ulrich Beck säger i *Risksamhället*: ”I så måtto skulle den *biografiska* forskningen /.../ vara någonting i stil med en tvärvetenskaplig samhällsforskning ur subjektens perspektiv, en forskning som bryter mot den specialiserade sociologins schema” (1986/1998 s. 221, emfas HE).

Ett storslaget biografiskt exempel på en sådan tvärvetenskaplig samhällsforskning är Yvonne Hirdmans bok om sin egen mor, ”Den röda grevinnan”. Jag läste den när den kom och trots att den nu har två år på nacken vill jag recensera den eftersom den är så värdefull och då den inte tidigare har anmälts i denna tidskrift. Sidhänvisningarna gäller ursprungliga boken, inte pocketboken. Som historiker och genusforskare går Hirdman vetenskapligt tillväga men hon skriver skönlitterärt.

Hirdmans mamma, Charlotte Schledt föddes 1906 och hennes liv följs tills hon föder Yvonne 1943 som sitt tredje barn. Därpå tar Charlottes eller Lotties dagbok slut. Snabba anteckningar följer i boken upp Lotties liv även efter kriget men i huvudsak är det om Hirdmans familj och det är ”en annan historia”. Mamma Lottie dog 1966, 59 år gammal.

Vi lär alltså känna Europa genom Lotties liv under ett halvt sekel, genom världskriegen, kommunismens politik på det ödesdiga 1930-talet, misstanken på Lotties pappa om sexuella övergrepp på Lotties syster Leni och alla flyttningar mellan länderna i Europa. Hur tätt ihopsittande länderna i Europa är och hur dramatisk historia de genomgått! Inspirerad av ”Den röda grevinnan” sökte jag genast, dock utan resultat, en gästprofessur i Uni-Graz i Österrike för att just få uppleva Centraleuropa. Boken är alltså smittsam.

Europa var en enhet för den medelklass Lottie tillhörde, något pappans liv illustrerar. Pappa Fritz, uppvuxen i *Hamburg*, var först anställd i *Riga* och sedan i *Dorpat*. I Dorpat förlovade han sig år 1905 med Lotties mamma Emelie och vår huvudperson, Lottie föddes där 1906. I 1907 reser familjen till *Oxford* och pappan arbetar i staden på en bokhandel. Pappan ärver pengar och vill ha en egen bokhandel. Han köper hälften av en bokhandel i universitetsstaden *Czernowitz* i språkblandade Bukovina (ukrainska, rumänska, tyska m.m.) och dit flyttar de 1912, nu med tre barn. Vad är då Bukovina? Stort som Gotland ungefär förklarar Hirdman och fortsätter i ett citat som är belysande för boken, full av detaljer, i en berättande ton där värdeomdömen vävs in på ett livgivande sätt:

Det låg liksom längst ner i det habsburgska kejsardömet Österrike-Ungern, som en liten avslutande tarm, omslutet av Ryssland och Rumänien. Efter första världskriget hamnar det lilla hertigdömet under Rumänien. 1940 kommer delar av det under Sovjet, som en konsekvens av icke-angreppspakten mellan Hitler och Stalin, när de

i hemlighet bytte länder och landområden mellan sig, som de två rövare de var. Och när Sovjetunionen föll sönder blev av norra Bukovina, där Czernowitz ligger, en del av Ukraina, medan resten fortsatte att vara rumänskt. Alla dessa olika 'herrar' under ett århundrade – det är inte illa. Eller snarare, det var ju det det var.” (s. 58)

Pappan fortsätter flytta. Han tar över en filial till bokhandeln i Czernowitz i den lilla grannstaden *Radautz* 1914. Där kommer Första världskriget med brist på pengar och mat, och med ryska invasioner. Pappan och mamman flyttar vidare när Lottie sedan länge flyttat ut. Det blir år 1932 en bokhandel i *Leipzig*, ”centrum för bok- och förlagsvärlden i Tyskland”. Där dör pappan 1938 och mamman 1939. Hur normal var en yrkesbana med sådana flyttningar i den tyska medelklassen, Hamburg, Riga, Dorpat, Oxford, Czernowitz, Radautz, Leipzig?

Centrum i boken är händelseutvecklingen på 1930-talet. Lottie gifte sig 1929 med den kommunistiske greven Alexander Stenbock-Fermor. Han skrev senare självbiografen ”Den röde greven”. Efter tre år skilde Lottie sig och hon levde sedan tillsammans med kommunisten Heinrich Kurella. Så kom Hitler till makten i januari 1933 och i mars tvingades Lottie fly till Schweiz. Där var det kommunistisk verksamhet som gällde. Hon kastades ut från Schweiz 1934. Via två månader i Prag kom hon till Moskva, där hennes Kurella fanns. Just det året mördades Leningrads partichef Sergej Kirov. Hirdman skriver att mordet på Kirov utlöste den stora terrorn, först mot de egna i partitoppen, sedan mot immigranterna som liksom Lottie flytt till Sovjet, och ”sedan mot vem som helst”. Lottie gör en sen abort, sin tredje abort. Skräcken breder ut sig. ”Utopia svartnar”. Man finner ”trotskistiska kontrarevolutionärer och fascistiska spioner överallt bland de utländska kommunisterna”. Så 1936 häktas Süsskind, en god vän som Lottie vet inte kan vara den förrädare han anklagas för att vara. Hirdman skriver om Lottie och Heinrich: ”De sitter ju där /.../ som två jesuiter som försöker förstå det som sker innanför de ideologiska ramarna.” (s. 270) Hirdman skrev sin doktorsavhandling om Sveriges kommunistiska parti 1939–1945 (1974) och hon kommenterar nu:

Att jag kunnat glömma den läxa min avhandling gav mig, det var ju min stora upptäckt – tyckte jag då – att inse att det inte försiggick något slags 'double-talk' inne i de svenska kommunisternas krets, utan att fraserna, propagandan, ideologin, allt var införlivat, gjort till deras eget.” (s. 271)

Sedan pusslar Hirdman ihop som i en deckare de olika trådar som leder fram till att Kurella avrättas i oktober 1937. Det sker efter en skenrättegång där han av tortyr erkänner sig skyldig till det ena otroliga efter det andra.

Via Lettland till Danmark, vidare till Frankrike, sedan Norge och till sist Sverige och giftermål med Einar Hirdman – det blev rutten för Lottie, denna gång flykting undan Stalinterrorn, en flykt som började i februari 1937, många månader före Kurellas avrättning. . Men var hon inte samtidigt spion åt Sovjetunionen? Och gjorde Lottie i så fall detta för att rädda sin Heinrich Kurella? En recension kan inte skänka klarhet i dessa ringlande händelseförlopp men spännande och tragiskt är det, både psykologiskt och storpolitiskt.

Boken börjar i Stocksund 1966 när familjen städar efter den döda Lottie. Den

vuxna Yvonne Hirdman finner sin mamma Lotties dagbok slängd i en papperskorg. Hon tar hand om den men den får ligga oläst i fyrtio år till dess att Hirdman börjar forska om sin mammas liv. Det finns också brev kvar som Lottie släpat med sig ”tills de hamnade under min säng” (s. 201). Och Reinhard Müller finns, som forskar om akterna i Kominterns arkiv om olika av Stalin misstänkta kommunister. Mängder av andra källor tillkommer så boken är väl belagd.

Vilken är Hirdmans metod? Hon visar konkret hur hennes mors liv påverkas av samhällets stora historiska händelser och hur de många människornas enkla handlingar får effekter på de stora händelserna. Hon berättar, citerar, visar fotografierna. Hon hittar inte osynligen på i de luckor som finns i materialet. Hon använder vad jag vill kalla, ”kanske-metoden”: ”Kanske lästes det högt ur den då aktuella ryske idealisten och socialisten Tjernytjevskijs utopiska roman” (s. 46). Eller ”kursiv-metoden”: ”*Och där kliver han av tåget – så kort han är? får det genom Emilies huvud. En riktig balt! En aristokrat! Tänker Fritz förtjust.*” (s. 139) Läsaren förstår efter ett tag att kursiverad text är fiktiva stycken.

Hirdmans inställning till sin mamma är nyfiken och kanske samtidigt: Hur kunde mamman göra som hon gjorde? Men Hirdman försäkrar: ”Jag dömer inte – hur i hela fridens namn skulle jag kunna döma? Jag har aldrig suttit utomlands, hemlös, med min älskade kvarlämnad i det stora gråa fängelse som Moskva är” (s. 308). Boken är en skoningslös kritik av kommunismen men den är inte en uppgörelse med mamman, Lottie. Vi ser den vackra kvinnan på ett drygt 40-tal foton, vi följer detaljrikt hennes liv. Jag kan ändå uppleva att Lottie känns något vag och konturlös. Kan det vara en felsyn? Är det på grund av de många motsägelserna i det verkliga livet och Hirdmans alla försiktiga tolkningar som Lottie framstår som så oerhört mångfasetterad och att just det ger känslan av vaghet? Skulle en mer stereotyp skildring ha gett känslan av en tydlig personlighet?

Vilken kritik har jag mot Den röda grevinnan? I stort sett ingen. Jag har inte historisk kunskap nog för att argumentera emot tolkningarna av makrokaraktär, orsakerna till Hitlers maktillträde eller framväxten av Stalins terror. Det kan vara svårt att komma ihåg alla namn, som i Dostojevskij-romanerna, man har dopnamn, gifter sig och får som kvinna nya efternamn, man har smeknamn och inom kommunistiska rörelsen även tacknamn. Och personerna vimlar, särskilt på 1930-talet. Det kan också vara svårt att hålla reda på vad som hänt och när. Den här recensionen består av arbetskrävande rekonstruktioner av innehållet i boken, man letar och letar, och det är en avspegling av Hirdmans eget arbete som ju är ett enormt rekonstrueringsarbete av det som hänt. Det som hänt är i sin tur så ömsesidigt invävt och svårtolkat. Men ”Den röda grevinnan” är oavslutligt intressant, medryckande berättad och suveränt framarbetad med historikers envishet. Det är sannerligen inte en förenklad skildring av det stora och lilla livets ömsesidiga beroenden som Hirdman ger. Det är en utmärkt Europas historia.

Hedvig Ekerwald, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet

Mikael Rostila och Susanna Toivanen (red.) (2012) *Den orättvisa hälsan: Om socioekonomiska skillnader i hälsa och livslängd*. Liber.

Den förväntade livslängden i Sverige är längre för högutbildade än för medelutbildade och lågutbildade. Högutbildade kan förvänta sig att leva fyra år längre än lågutbildade. Jämför man läget 1986 med 2003 har för båda könen skillnaderna ökat och för kvinnors vidkommande har skillnaderna mellan hög- och lågutbildade blivit dubbelt så stora, 2 år 1986 och 4,3 år 2003.

Det är svårt att tänka sig något mer orättvist än att hela sociala grupper får kortare liv på grund av sociala villkor. Att dö tidigare på grund av hur vi ordnat samhället är den yttersta orättvisan.

Den orättvisa som detta återspeglar är ämnet för nyutkomna *Den orättvisa hälsan*. Det är en välkommen bok för sociologer. Vad gäller klass publicerades 2010 *En fråga om klass: levnadsförhållanden, livsstil, politik* (red. Oskarsson, Bengtsson och Berglund). I den tas utbildning, inkomst, arbetsvillkor, konsumtion m.m. upp men inte det viktiga området hälsa. I denna bok får vi det.

I hälsoforskningen har sedan 1980 stora framsteg gjorts vad gäller hälsans sociala faktorer. Många är de nya teoretiska mekanismer och metodologiska grepp som forskningen resulterat i och dessa är intressanta även för sociologer som håller på med helt andra fält. *Den orättvisa hälsan* ger en god överblick över den tvärvetenskapliga forskningen. De 27 författare som bidrar är främst epidemiologer, folkhälsovetare och sociologer och redaktörerna är sociologer, vid CHES, Centre for Health Equity Studies, ett samarbete mellan Stockholms universitet och Karolinska institutet.

Den orättvisa hälsan är indelad i tre delar. I del I ges en bakgrund genom introducerande begrepp dels för social stratifiering, dels för socialepidemiologi. I del I presenteras även i tre kapitel de viktigaste undersökningarna om ojämlikhet i hälsan för klass, kön och etnicitet. Faktorer bakom hälsa, från globala faktorer till stressmekanismer inne i våra kroppar, behandlas i del II. Hur ser hälsan ut globalt och vad betyder grannskap, sociala nätverk, levnadsvanor, kultur, tillgång till sjukvård och så kallade psykobiologiska faktorer för hälsa? I del III behandlas ojämlikhet i hälsa över livscykeln, barns, ungas och äldres hälsa samt skolans och arbetslivets betydelse.

Ett viktigt begrepp i *Den orättvisa hälsan* är "den sociala gradienten". Den innebär att de sociala faktorerna är verksamma på alla nivåer i ett hierarkiskt system. En högre position, dvs. en position med högre status, är starkt förknippad med bättre hälsa och längre liv. Undantaget som jag menar måste förklaras är kön där kvinnor lever längre än män trots att de har lägre status än män. I övrigt medför små skillnader i social status även skillnader i hälsa. En studie har funnit att det till och med är så att disputerade män lever längre än odisputerade män med lång akademisk utbildning. Det är alltså inte fråga om tröskelvärden i de sociala villkorens inverkan på hälsan. Den sociala gradienten är störst för våra vanliga sjukdomar som hjärt-kärlsjukdomar, psykisk sjukdom, övervikt och typ 2-diabetes. Några få sjukdomar är dock vanligare

ju högre status man har. Exempel på det är malignt melanom, astma och bröstcancer. (Dödligheten i bröstcancer är dock större bland lågutbildade kvinnor.)

Kön och klass samverkar på intressanta vis. Med kvinnoförtryck och fattigdom har kvinnor levt kortare liv än män, exempelvis i länder som Indien, Pakistan och Bangladesh, särskilt genom att dö unga i barnafödelse. Men sedan 2006 har kvinnor märkvärdigt nog en förväntad längre livslängd över hela jorden. I Sverige har kvinnor haft längre liv än män ända sedan vi började mäta livslängd på 1700-talet. Säger det något om barnmorskornas starka ställning i Sverige eller om en mer allmän kulturell anda som främjat jämställdhet? Det var störst skillnad mellan könen i livslängd bland äldre i början av 1980-talet (fyra år) medan männen sedan dess höjt sin förväntade livslängd mer än kvinnorna (1,47 år längre liv mot kvinnornas 0,95 år bara sedan år 2000). Skillnaderna mellan könen har varit stora och först efter år 2000 har högutbildade män kommit ikapp och fått en något längre förväntad livslängd än lågutbildade kvinnor.

Jag skulle kunna tänka mig att en relativt ostressad tillvaro under hemmafruepoken (1930–1960), parallellt med fåbarnsidealet, samt kvinnoidealet att inte dricka så mycket alkohol kan spela in. Med stressigt yrkesarbete och mer likartad konsumtion av alkohol och tobak skulle då skillnaden i livslängd mellan könen minska. I Sverige röker kvinnor till och med i större utsträckning än män, vilket är mycket ovanligt i världsmåttstock. Hemmafruepoken tas inte upp av *Den orättvisa hälsan*. Man tar upp att kvinnor kanske är biologiskt starkare än män, även på fosterstadiet överlever kvinnliga foster lättare än manliga foster. Man tar också upp att kvinnor anammat manliga beteenden som är skadliga för hälsan och hänvisar också till könsskillnader i sjukvårdsbehandling. Men trots att män har kortare liv än kvinnor är det kvinnor som rapporterar mer ohälsa, oftare söker läkare och äter mer medicin, det som brukar kallas köns- och hälsoparadox. Skulle man också kunna tala om en klass- och hälsoparadox? Den visar sig i att högutbildade, liksom kvinnorna, oftare söker läkare, dvs. oftare upplever sig vara sjuka, trots att de som grupp lever längre.

En liten kritik jag har gäller huvudmodellen för boken (bild 1.1), där upstream- och downstream-faktorer har översatts till avlägsna och närliggande faktorer. Den hydrologiska meningen med uppströms och nerströms kommer bort. I meter kan fabriken som släpper ut gifter i ån som förser oss med vatten ligga avlägset men faktorn verkar här och nu, vi får i oss giftet med vattnet. Den omedelbara effekten av en källa längre upp i ån framkommer inte i begreppet ”avlägsen faktor”. På samma sätt kan den i modellen ”avlägset” liggande faktorn ”sociala och ekonomiska policyer” genom förändringar i pensions- och försäkringssystem omedelbart påverka oss. I övrigt innehåller *Den orättvisa hälsan* många intellektuellt spännande resonemang såsom healthy worker effect, kontextuell-kompositionell, inverse equity law, och proportionell universalism.

Den fina och vetenskapligt grundliga boken *Den orättvisa hälsan* utgör ett viktigt bidrag till att uppfylla vårt gemensamma mål enligt svenska hälso- och sjukvårdslagen från 1982 (1997:142 § 2): ”Målet är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Vården skall ges med respekt för alla människors lika värden och

för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård skall ges företräde till vården.”

Hedvig Ekerwald, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet